

Morje in kontinentalci

DOI: 10.4312/SSJLK.62.9-20

Igor Grdina, Univerza Alma Mater Europaea, Maribor; grdina_igor@siol.net

Številni ustvarjalci slovenske literature, ki so živeli (večinoma) v zaledju, so v svojih opusih tematizirali morje. To zanje nevsakdanjo danost so doživljali z različnimi poudarki; najpogosteje kot veliko in očiščujočo moč. V ljudski pesmi se pojavlja tudi v vlogi izvrševalca pravice. V slovenski literarni klasiki se morje pojavlja kot naravna danost, ki ustvarja priložnost za blaginjo. Pogled modernistov je drugačen: Oton Župančič ga doživlja v koordinatah prenovljenega panteizma, kot trajno moč, ki presega vsa človekova spoznanja – tudi transcendentalna. Brezkončnost morja postane tudi pripravna za izražanje vzporednosti z ljubezenskim čustvovanjem. Po prvi svetovni vojni se pojavi podoba morja kot velike sile, ki se ne meni za človekova prizadevanja. Med drugo svetovno vojno pa ta v mirnem času ne ravno vzpodbudna konotacija deluje drugače – kot uteha, kot zagotovilo za minljivost stisk.

morje, kontinentalci, Anton Aškerc, Pavel Golia, Alojz Gradnik

Many Slovenian writers that (mostly) lived inland thematized the sea in their works. They experienced this natural feature that was unusual for them with different emphases – most often as a great and purifying power. In folk songs, it also appears in the role of an enforcer of justice. In Slovenian literary classics, the sea appears as a natural feature that creates an opportunity for prosperity. The modernists' view is different: Oton Župančič experiences the sea in the coordinates of a revamped pantheism, as a permanent power that exceeds all human knowledge – and is even transcendental. The infinity of the sea also becomes fitting for expressing parallels with the emotion of love. After the First World War, the image of the sea emerged as a great force that does not care about human efforts. During the Second World War, however, this connotation, which was not exactly encouraging in peacetime, worked differently – as a consolation, as a guarantee that hardships would be transient.

sea, continentals, Anton Aškerc, Pavel Golia, Alojz Gradnik

Izjemnosti človekovo pozornost vsaj začasno zaposlijo bolj kot vsakdanjosti. Ekonomija posameznikove koncentracije ni zmerom podložna kriteriju pomembnosti; zlasti v eksistencialno ne posebej izpostavljenih trenutkih njene parametre določa radovednost. V bivanjskem smislu te ne gre podcenjevati, saj skrbi za pridobivanje novih intelektualnih, čustvenih in stvarnih izkušenj.¹

- 1 Tine Hribar je nekoč opozoril, da pojem radovednosti pravzaprav pomeni podobno kot filozofija, ki prvotno ni sistem, temveč ljubezen do modrosti.

Urška Perenič (ur.): *Voda v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2026

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 62)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-845-7, 978-961-297-846-4 (PDF)

Značilno se zdi, da je književnost, ki je tematizirala tipičnost, doživela razcvet mnogo pozneje kot njena domišljajska sestra. Premiki v njej so podobni, kot jih je ugotavljal Izidor Cankar v likovni umetnosti: v zelo različnih obdobjih je mogoče naleteti na soobstoje naturalistično, realistično in idealistično zasnovanih in izvedenih umetnin (Cankar 1959), toda v starejših časih so bile slednje mnogo pogostejše in značilnejše za svojo ero kakor tiste, ki so bolj ali manj natančno posnemale vsakdanjo stvarnost ter vanjo umeščale figure. Bodisi perspektivične bodisi predmetne izjemnosti se neredko samo prek fiksiranja v umetnosti vrsejo v imaginarije in idearije posameznikov, skupnosti in dob. Če bi o vsem odločala stvarnost, ne bi vedeli zanje.

Neznano ali le redko videno, slišano in občuteno je svoj čar od nekdanj izpričevalo v pravljicah, ki ustvarjajo samosvojo logiko mogočega – pri čemer ta velikokrat aludira na vsakdanjost in jo zraven stopnjuje do čezreal(istič)ne mere –, v stvarni književnosti pa v potopisju. Slednje se je pravzaprav porodilo zato, da bi ljudem predstavilo realnost in duhovnost pokrajin, o katerih bi sicer ne vedeli nič zanesljivega. Valvasor,² ki je v 17. stoletju opisal velik del slovenskega sveta – čeprav je njegovo najboljše delo napovedovalo le obravnavo Kranjske, je bilo v njem mogoče najti opis ustoličevanja koroških vojvod, mesta Trsta,³ na Štajerskem dopolnjeno zgodbo Veronike Deseniške, pa tudi Hrvaško⁴ –, je s svojim enciklopedičnim delom obubožal. Za stvari, ki so bile na domačih tleh znane, preprosto ni bilo dovolj (finančno podkrepjenega) recepcijskega zanimanja. Zato pa so avtorji, ki so tematizirali svoje poti v neznane daljne dežele, doživljali uspeh za uspehom. V časih fevdalnega reda, ko so bili ljudje zvezani z zemljo – tudi aristokrati so morali obvladovati razmere na terenu, če so od posesti želeli imeti materialno korist –, je prevladovala statičnost; za podložnike so bila romanja edina možnost za potovanja, vredna svojega imena. Treba je reči, da Slovenci niso bili zapečkarji: v znatnem številu so se podajali vse do Kölna, za katerega se je med njimi utrdilo celo domače ime.⁵ Značilno se zdi tudi, da je ljubljanski škof Tomaž Hren, čigar dejavnost je zaznamovala večer 16. in zoro 17. stoletja, poskušal okrepiti srednjeveško tradicijo romanja v Aachen. To je bilo povsem v duhu časa katoliške reforme.

-
- 2 Polihistor Janez Vajkard Valvasor je bil v 17. stoletju osrednja znanstvena osebnost na Slovenskem. Prepotoval je dobršen del Evrope, stopil je tudi na afriška tla; udeležil se je dveh vojn med habsburškimi deželami in Osmanskim cesarstvom. Leta 1689 je izdal *Slavo vojvodine Kranjske*, ki je v štirih debelih zvezkih popisala in upodobila njegovo rodno deželo; v knjigi pa je tudi pokazal zanimanje za sosednje dežele. Bil je član Royal Society v Londonu.
  - 3 Valvasor je Trst poskušal navezati na Kranjsko, mestna elita pa je temu nasprotovala, saj je v zaledju iskala oporo (proti Benečanom), ne pa gospodarjev.
  - 4 Hrvaška je deželam pod vladavino Habsburžanov s svojimi utrdbami zagotavljala varnost pred vpadi z vzhoda.
  - 5 Staro slovensko ime za Köln je Kelmorajn (Köln am Rhein). Romanja v to nemško mesto so že zgodaj pritegnila pozornost, v veliko nemško mesto pa so se Slovenci iz verskih razlogov podajali še v 19. stoletju (prim. Trstenjak 1864: 34–45).

Morje bi zaradi oddaljenosti velikega števila Slovencev od njegovih obal moralo biti ljudem v zaledju tuje. Da obstaja, bi vedeli predvsem zaradi seznanjenosti z vsebino *Biblije*, o kateri so bili poučeni s strani nosilcev kleriške kulture. A ta se je v marsičem stikala z ljudsko, ki pa je imela velikokrat izkustvene temelje. Tako je na Slovenskem na široko znana pesem o Mariji, ki gre z Ogrskega: ko pride do morja, je brodnik noče prepeljati za *Božji lon* in *nebeški tron*, temveč hoče *krajcarje* in *bele zeksarje*. Njegova neusmiljenost je kaznovana: sveta popotnica napravi križ in gre skozi vodo kot Mojzes z Izraelci, prevoznik pa konča kot faraonova vojska (prim. Grafenauer 1966). Morje je v tej pesmi dojemano kot skrivnostna danost Stvarstva, ki razsoja ostro, a pravično. Dobro nagrajuje, nezgledno kaznuje.

Čisto mogoče je, da je pesem o Mariji in brodniku nastala ob prenašanju kakšne dragocene podobe Matere Božje z Ogrske, ki se je v 15. in 16. stoletju znašla pod navalom osmanskih zavojevalcev, čez morje v Italijo. Srednje Podonavje je bilo potem dolgo nemirno področje, v katerem so se časi vojne izmenjavali s prekinitvami sovražnosti in krajevno omejenimi spopadi. Negotovost je preprečevala stabilizacijo vsakdanjega življenja in duhovnosti, ki je zato poudarjala pomen zvestobe skozi biblične zgodbe znanim temeljnim verskim načelom.

Prav tako je mnoge Slovence že od srednjeveških časov spremljala pripovedna pesem o Lepi Vidi, ki je bila razširjena daleč od morske obale, na kateri se ob pranju pleníc odvija njen začetek. To je verjetno povezano z dejstvom, ki ga je ugotavljal pravni zgodovinar Sergij Vilfan (1994: 81) – da je bil kmet na Slovenskem zaradi tovorništva, prevozništva, obrtništva in prekupčevalstva manj izrazito povezan s prevladujočimi tipičnimi poljedelskimi in živinorejskimi opravili kakor njegovi vrstniki v drugih deželah. Marsikateri od njih je bil pravcati mali poslovnež.⁶ Možnosti, ki jih je ponujal lahko prehodni svet med Sredozemljem in Srednjo Evropo – med Tržaškim zalivom in Furlanijo na eni ter Podonavjem na drugi strani –, je v časih, v katerih je bila večina prebivalstva blizu materialnega bivanjskega minimuma, veljalo kar najbolj(e) izkoristiti za gospodarsko okrepitev. Na to je v slovenski literaturi opozarjala tudi prva klasična pripovedna umetnina *Martin Krpan z Vrha* (1858) Frana Levstika.⁷ Njen naslovni lik je bil prepričljivo utelešenje določenega sloja ljudi.

Morje se je v zgodnjem novem veku pojavljalo v imaginariju kontinentalcev tudi subtilneje oz. posredneje. Sredi 17. stoletja je v *Kalobškem rokopisu* v slovenščini prvič izpriča-

6 Vilfan (1994) je tudi opozoril, da kolikostna prevlada kmetov med Slovenci v starejših obdobjih ni nič posebnega; v fevdalni dobi je bilo pri vseh evropskih narodih tako.

7 V času dekonstrukcionizma je prišlo do poudarjanja, da je Martin Krpan slovenski arhetipski lik, kot tak pa da je tihotapec. Pri tem se je (namerno?) spregledovalo, da je s strani drugih likov – Brdavska in Cesarice – označevan za kmeta. Dejansko je Levstiku uspelo umetniško prepričljivo upodobiti dodatno dejavnost v fevdalni dobi podrejenega prebivalstva. V začetku zapisana oznaka Martina Krpana, tj. da mu ni mar dela, se je očitno nanašala na tipična podložniška opravila. Levstikov junak je predstavnik tistih kmetov, ki so bili neustrašni in podjetni v drugih dejavnostih. Na tem primeru se jasno demonstrira pomen upoštevavanja širših okoliščin za interpretacijo literature. Seveda je mogoče tudi mimo njih, vendar to zlahka privede do sledenja izvirmiku tujih in potemtakem vanj interpoliranih semantičnih tangent.

na marijanska himna *Ave maris stella*, ki je v latinskem izvorniku nastala že v srednjem veku. Nekaj pozneje se v *Škofjeloškem pasijonu* pojavlja ob alegorijah Evrope, Azije in Afrike tudi poosebitev Amerike. Vsaj nekaj pojasnil o svetu onstran velike luže je bilo potrebnih, da so tudi preprosti ljudje iz vrst tretjega stanu, ki so množično sodelovali v uprizoritvi – pa tudi recipienti –, razumeli njeno posebnost in pomen v izražanju univerzalnosti.

Ko se je ob koncu 18. stoletja oblikovala moderna slovenska literatura, je takoj opazila morje, čeprav so bili njeni prvi ustvarjalci kontinentalci od glave do peta. Valentin Vodnik ga je v *Dramilu* celo označil za enega od bistvenih dejavnikov blaginje svojih rojakov: po njegovi sodbi ni bilo nič manj pomembno kakor polje, vinogradi, rude in (vsakodnevna) kupčija ... Zanj je morje nespregledljiv element vsega, kar stvarnica nudi človeku. Na podobni valovni dolžini najdemo tudi Franceta Prešerna. Čeprav pesnik morja najbrž ni nikoli videl, je v skladu s klasično predstavo o neizmerni vodni površini, ki hkrati ločuje in povezuje, zapisal, da je »široka cesta« (Prešeren 1847: 21–22).

V Vodnik-Prešernovi smeri so nadaljevali pripadnikov naslednjih generacij ustvarjalcev slovenske literature. V opusu Simona Jenka je med pesmimi, ki so s prikazovanjem sodobnosti v najmračnejših barvah hotele okrepiti željo in prizadevanja rodoljubov po spreminjanju sveta – pač pa mislijo, da je treba biti neizprosno dejaven, ker nič ne stoji na pravem mestu –, najznamenitejša *Adrijansko morje*. Izginjenje slovanskih ladij z morske površine je znamenje prevlade tujcev. V globoko občuteni uglasbitvi Antona Hajdriha je Jenkova pesem postala prava uspešnica slovenske zborovske glasbe. Če je bil Jenko izrazit kontinentalac, pa je skladatelj nekaj let vendarle preživel v Trstu. Res je bilo pristaniško gnezdo pretežno usmerjeno k trgovini, a prevladujoča »štacunarska« mentaliteta, ki je v 18. stoletju začela izpodrivati starejše ideale mestnega patriciata in Cerkve, je polagoma dobivala korektiv. Množično priseljevanje vanj z vseh strani – v stotih letih se je tržaško prebivalstvo povečalo za več kot 10-krat, kar samo po sebi onemogoča misel na zgolj naravno razširjeno reprodukcijo⁸ – je delovalo vzpodbudno na kulturno ambicioznost. Različne skupnosti so gradile svoje sakralne objekte ter prostore za kulturne ustanove in tisk. Slovenci, ki so pretežno pripadali katoliškemu občestvu, niso potrebovali posebnih stavb za bogoslužje, so si pa v mestnem središču na začetku 20. stoletja zgradili Narodni dom. Arhitekt Maks Fabiani, ki je bil na Dunaju visokošolski profesor in svetovalec prestolonaslednika Franca Ferdinanda, si ga je zamislil kot pravcato mestno četrt v miniaturi.

Še večjo pozornost so morju posvetili na Slovenskem ustvarjajoči modernistični pesniki, ki so ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja – podobno kot njihovi vrstniki v drugih

---

8 S tem je povezana tudi menjava romanskega jezika v Trstu: furlanščino je v novem veku najprej zasenčila, nato pa izpodrinila italijanščina. To govori o uveljavitvi slednje kot komunikacijskega sredstva širšega področja in o pomenu migracij, ki so vplivale na jezikovno stvarnost. Furlanščina in drugi neposredno iz latinščine razviti romanski idiomi vzhodno od nje v smeri proti Dalmaciji in romunskemu prostoru so se zaradi širjenja italijanščine ohranili predvsem na podeželju, kjer so se srečevali z govoricami različnih slovanskih narodov.

deželah – izvedli velik inovacijski prelom v nacionalni literaturi. Pesnik Oton Župančič, ki je svoje izhodiščno svobodomiselstvo, zaznamovano s srednjeevropsko varianto političnega liberalizma in s pozitivizmom harmoniziranega panteizma, nadgrajeval v bergsonistični smeri, ga je štel za vir globljih spoznanj od krščanskih (prim. Župančič 1904: 89–90). Še pred njim je Dragotin Kette s cikloma *Na molu San Carlo* in *Adrija* morje povezal z ljubezenskim čustvovanjem. V drugem pesemskem nizu svoje srce izenači z neizmernim vodnim prostranstvom – in potem še z valom – ter se pri tem izogne klasični primeri. To pomeni, da se je Kettejev izraz že odlepil od tradicionalne literarne retorike. Za razliko od Baudelaira, ki je naravo preobražal v tempelj, Kette ni čutil potrebe po sakralizaciji sveta: njegov Bog je v ciklu *Adrija* med zvezdami, vseveden, dobronameren, antropomorfen ter s svojimi dejanji ljubezni ustvarjajoč takšno okolje, da pesnik v njem občuti odsotnost smrti.⁹ Preseganje tradicionalnosti v pojmovanju duhovnosti je najprej nakazano s poudarjanjem, da gre za individualno – torej edninsko, ne občestveno – občutenje prave narave stvari. Prehod pod odkrito moderna obzorja pa je izpeljan z besedami o preobrazbi snovnosti po odhodu duha k Bogu: gre za prehod iz telesa v zelenje in cvet (Kette 1900: 115–122).¹⁰ Ne v prah.

K morju se je v času največjega razcveta slovenske moderne – ta je že v obdobju *belle époque* naturalistično in realistično literarno paradigmo potisnila na rob ustvarjalske aktualnosti – obrnil tudi literarni veteran Anton Aškerc. V *Jadranskih biserih* je tematiziral izkušnjo rojakov na obali pod kraško planoto, v *Akropolisu in piramidah* pa lastne vtise s popotovanja po Levantu in Grčiji. Pozornost je namenil tako ondotnim znamenitostim kot zgodovinskim motivom.

Literarna zgodovina nad *Jadranskimi biseri* ter poetičnimi sprehodi po vzhodnem Sredozemlju ni bila niti malo navdušena, saj se je docela poistovetila z žolča in žvepla prepolino Cankarjevo kritiko Aškerčevega peresa. Pri tem pa je spregledala, da je pesnik, ki si je ugledno ime pridobil kot ustvarjalec neusmiljeno realističnih balad, vsaj v nekaterih stvaritvah lovil korak z naslednjo generacijo. *Afrodita na Knidosu* (Aškerc 1909: 141–142) je bila na tla klasične evropske kulture postavljena dekadentno-esteticistična varianta v umetnosti pogosto tematiziranega motiva Eros–Thanatos, pri čemer je bila smrt razumljena kot vrhunec življenja (kakor pozneje v znani Tavčarjevi povesti *Cvetje v jeseni*). Ne glede na to, kako so Aškerca mleli v sončni prah, se je po zaslugi bratske – glasbene – umetnosti med ljudmi obdržal tudi *Spak* (Aškerc 1908: 11–12), ki ga je uglasbil Anton Foerster. Pozornost priteguje še nekaj: pesnik, ki se je proslavil z baladami in romancami, je bil prvi med

9 Kette je nedvomno ustvarjalec iz vrste osebnoizpovednih pesnikov, ki svoje izrazne strategije ne postavljajo na temelj razlikovanja med seboj in lirskim subjektom. Na to opozarja raba svojilnega zaimka v ciklu *Moj Bog*, ki izraža pomen lastne osebnosti v razumevanju tematiziranega.

10 Kette je v ciklu *Adrija* v veliki meri na nasprotnem stališču kot Simon Gregorčič v pesmi *Človeka nikar*. Pri obeh ustvarjalcih se pojavi misel o neobstoju smrti in preobražanju življenja. Razlikujeta pa se v razumevanju pozitivnosti: Gregorčič bi posegel v dela Vsemogočnega s svojo željo po neoblikovanju brezkončno trpečega človeka, medtem ko Kette v vsem sprejema Stvarnikovo voljo, kakor jo razumeva sam.

slovenskimi literarnimi ustvarjalci, ki so se podali na pot zato, da bi napisali knjigo. Podobo nevsakdanjega sveta naj ohranijo od sedaj na vekomaj.

Brez dvoma je morje Aškercu močno prevzelo.¹¹ Kot človek, ki ni imel vsakdanje izkušnje z njim, ga je opazoval s posebnim zanimanjem in intenzivnostjo: obzorja so na neskončni vodni planjavi najdlje – ker so spuščena v skrajno lego. Gore in hribi ustvarjajo drugačne mentalne konstante: pogled je v razgibani zaledni pokrajini lahko brezmejno odprt samo navzgor, proti nebu, v druge smeri pa se je prisiljen soočiti s spoznanjem o ujetosti v danost. Drži, da ravnica daje očesu podoben občutek kot morje, vendar je celovit človekov občutek vseeno drugačen: trdna tla ne premorejo neobvladljive dinamike vodnega elementa. Kontinentalčevo srečanje z njim je zato na neki način zmerom soočenje s presežnostjo. A če je ta imela v starejših obdobjih povsem jasno metafizično obarvano transcendentalno vsebino, je v secesijski dobi in v dneh *belle époque* dobila estet(izacij)sko noto. Kretnice pa so v to smer dejansko naravnane že v času prevlade pozitivizma. V Jurčičevem romanu *Lepa Vida*, ki je nastal leta 1877 po motivih ljudske pesmi, tako beremo:

Adrijansko morje je ležalo gladko in svetlo v večernem jesenskem soncu, krasen pogled z vzvišene kraške obale. Človek bi bil ta prizor gledal in se ga nagledati ne mogel, pa rekel: ej, lep je ta svet, radujmo se ga, dokler živimo, saj dolgo ne bomo in, kadar nas ne bode, veselili se ga bodo drugi, če bodo pametni. (Jurčič 1888: 108)

Po prvi svetovni vojni morje za slovensko literaturo ni bilo nič manj pomembno, dobilo pa je nove semantične razsežnosti. V opusu Srečka Kosovela, ki je zaznal propadanje vsemo-gočne Evrope v 20. stoletju – v tem občutenju je najbrž sledil Romainu Rollandu (1954: 217), čigar nekoč zelo čislano pero je o smrti stare celine preroško spregovorilo še pred izbruhom ognjenika sovražnosti poleti 1914¹² –, ima neizmerna vodna planjava opazno vlogo. Za to so gotovo zaslužni tudi pesnikovi obiski Trsta, ki je bil njegovemu rodnemu Krasu najbližje mesto, vendar je bil vse do razpada habsburškega (pol)imperija upravno ločen od svojega zaledja. Pristaniški emporij avstro-ogrske monarhije je bil namreč hkrati občina in samostojna dežela; življenje v njem se je odvijalo po posebni logiki. Med Trstom in kraško planoto, ki se vzpenja nad njim, je bila kljub soseščini visoka mentalna pregrada. Še zlasti težko prehodna je bila za italijanske meščane, za katere je bila kamnita gmota na meji mestne urbane cone skoraj začetek drugega sveta. Takšno razumevanje je bilo dano v oklepaj le v časih

---

11 Značilno je Aškercu zelo pohvalil potopis notarja in liberalnega politika Ivana Plantana o obisku skandinavskih dežel, ki je izhajal v *Planinskem vestniku*, potem pa je bil še ponatisnjen v samostojni knjižici. Pesnika je najbolj prevzela tematizacija viharja na morju (prim. Aškerc 1901: 280).

12 V literarni zgodovini je ostal precej prezrt pozitiven odnos Srečka Kosovela do francoskega pisatelja, ki si je zaradi svojega neustrašnega protivojnega stališča pridobil široke simpatije pacifistov. Rollandovo zanimanje za Indijo, ki je bilo povezano s poprejšnjim oziranjem proti Tolstojevi filozofiji, je utegnilo vplivati tudi na slovenskega pesnika s Krasa.

skrajne stiske: tako se je družina Itala Sveva ob epidemiji kolere leta 1873 začasno zatekla v Celje.¹³ Scipio Slataper, ki se je kot eden prvih tržaških Italijanov podal v zaledje, da bi ga spoznal – leta 1912 je o tem poročal v knjigi *Il mio Carso* –, je onstran mestnega pomirja po eni strani odkrival tujino, ki je imela marsikaj njemu bližnjega in simpatičnega, po drugi pa je še ohranjal predsodke o delitvi na civilizirance in barbare po nacionalni pripadnosti.

Velika sprememba, ki je nastopila ob koncu prve svetovne vojne z italijansko zasedbo, je bila za odraščajočega Kosovela, ki se je polagoma »umeščal v prostor«, in njegove rojake hud šok: oblasti savojske kraljevine, ki so nadomestile zakonom zvesto uradništvo habsburškega cesarja, so jih zapostavljale kot primitivne *tujerodce*, ki naj se čim prej pretopijo v pripadnike državnega naroda. Trst naj bi postal najbolj italijansko mesto – zato je moral biti že 13. julija 1920 upepeljen Fabianijev Narodni dom, za njim pa še vrsta drugih slovenskih ustanov. Uradni Rim si niti po priključitvi ozemelj razpadle habsburške monarhije ni prizadeval za enako obravnavo kulturnih potreb vseh svojih državljanov. Slovencev ob morju sploh ne bi smelo več biti.

Zato ni presenetljivo, da se je Kosovel, ki je izhajal iz narodnozavednega, nazorsko liberalno obarvanega družinskega okolja, kot gimnazijec in univerzitetni študent osebno izoblikoval v Ljubljani. To pa ne pomeni, da se je prilagodil tamkajšnjim razmeram, ki jih je občutil kot ozke. Značilno je kraška pokrajina vse do konca ostala ne samo izhodiščni, temveč tudi najbolj konkretni prostor njegovega literarnega imaginarija. Mesto je zanj kljub iskanju v smeri avantgardističnega modernizma – in to je pesnikova posebnost – ostalo drugotnega pomena. Pravi prostor pesnikovega duhovnega in stvarnega univerzalizma, ki nezgrešljivo umešča enega od bistvenih pramenov Kosovelove poetike v ekspresionistično galaksijo, so narava in njene danosti. V tem kontekstu pa se pojavlja tudi morje. V tretjem delu *Pesmi o preobrazbi sveta v svet* tako beremo:

Bratje enega morja,
sinje valovečega do neba,
glejte drevje,
kako roma v zeleno ravnino!

Bratje enega morja, enega Boga,
poglejte, klicarji gredo v dolino!
Slapovi sinjega neba
lijejo v duše očiščene.

13 Celje je družina Schmitz obiskala tudi leta 1876. Mesto ob Savinji je pozneje gostilo še enega uglednega (pol)Tržačana – skladatelja Feruccia Busonija. Med majem in novembrom 1876 je družina slednjega, ki se je znašla v hudi stiski, uživala gostoljubje Zanggerjevih (prim. Di Biase 2013: 13–14; Zangger 1933: 15–16).

Ves svet je ravnina,
na njem svetlo sinje
morje blešči. –

Joj, bratje, ste šli
skozi zarjo krvi? (Kosovel 1964: 291)

Čeprav je v sinje valovečem morju mogoče prepoznati aluzijo na Kosovelu znani Jadran, gre v verzih dejansko za planetarno vodovje, ki v prvem delu *Pesmi* obdaja našete celine – Evropo, Azijo, Afriko, Avstralijo in Ameriko (Kosovel 1964: 289).

Pesnikov ekspresionistično obarvani univerzalizem pa ni vedno odrešilen. Cikel *Tragedija na oceanu* predstavlja njegovo mračno varianto, ki poudarja človekovo nemoč. Če bi bil ekspresionizem avantgardizem in ne bi le uporabljal nekaterih inovativnih izraznih sredstev – denimo prostega nedoločnika – za poudarjanje občosti duhovnega razumevanja kozmosa in dogajanj v njem, bi tu bilo mogoče govoriti o začetku temnega modernizma na Slovenskem. Človek, ki bi se želel uresničiti v akciji, je obsojen na položaj udeleženca v tragediji in opazovalca: tudi če je pesnik – torej ustvarjalec –, zanj ni rešitve. Tako o njem kot o vseh drugih bo po dolgih tisočletjih geolog lahko učil, da so umrli brez boja v potopu; dejal bo lahko, da je »ócean, strašný odprt,« tiho pokrtil »doline, polja in goré.« (Kosovel 1964: 410) Ekspresionistična razvnetost se je izogibala sentimentalnosti; utelešala se je v humanistični zanosnosti in neredko tudi v patosu, ki je hotel preglasiti vse konvencionalne laži kulturnega človeštva.

Kosovelova slogovno in miselno raznorodna poezija je lahko pred drugo svetovno vojno na slovensko občestvo vplivala le z nekaterimi svojimi prameni. Med njimi je bil tudi ekspresionistični, v katerem je bilo morje pomembnejše kakor v njegovih impresijah iz narave in v besedilih, s katerimi se je trudil zaviheteti na konstruktivistično vejo avantgardizma. Uveljavitev samosvojega poeta s Krasa ni bila samoumevna, saj je bila kljub vsem ustvarjalnim in recepcijskim pretresom, do katerih je privedla katastrofa Evrope v plamenih planetarnega spopada v letih 1914–1918, ohranjena kontinuiteta literarnega zanimanja za veliko vodno prostranstvo pri uveljavljenih avtorjih, s tem pa tudi tematizacijski standard. Med njegovimi oblikovalci je bil najbolj čislán Oton Župančič, ki je po prvi svetovni vojni objavil črtico *Porušen most* (1927) in prevedel Conradovo *Senčno črto* (1931).¹⁴ V kratkem besedilu, v katerem je tematiziral prehod iz Sušaka na Reko,¹⁵ je že dodobra institucionali-

14 Joseph Conrad je bil v času kraljevske Jugoslavije med slovenskimi bralci zelo priljubljen; izšlo je razmeroma veliko prevodov njegovih del. Še posebno težo mu je dajalo dejstvo, da je imel Župančič do njega pozitiven odnos. Pesnik je v tistem času načrtno slovenil Shakespeara, Molièra, Stendhala, Puškina in druge velikane različnih evropskih literatur.

15 D'Annunzievi legionarji so zrušili most med Sušakom in Reko, katere ozemlje je leta 1924 izgubilo neodvisnost in bilo potem razdeljeno med Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

zirani ustvarjalec učinkovito obsodil d'Annunzиеvo nasilje v letih 1919–1920. Župančič je menil, da bi za pesnikom nikoli ne smeli ostajati podrti mostovi. Predstavljal si je, da vitezi peresa drugim kažejo pot, *Vate estetizzante* z Apeninskega polotoka pa je »sebi v naslado in čast« razdejal, kar bodo morali popravljati celotni narodi (Župančič 1970: 196–198).

Morje je v tistem času postalo tudi dogajalni prostor odmevnih slovenskih pripovednih del. Receptijsko najuspešnejše med njimi je bilo mladinska povest *Bratovščina Sinjega galeba*, ki jo je v letih 1935–1936 v reviji *Naš rod* objavljал Tone Seliškar. Knjižno izdajo je ilustriral najboljši slovenski marinist Albert Sirk,¹⁶ čigar sugestivne podobe so dale morju še dodaten poudarek. Pisatelj, ki je sodeloval tako v liberalni kot katoliški in socialistični literarni revijalistiki, je v svojem delu opozarjal na nezaustavljivost pravice ter na moč skrupnosti.¹⁷ Seliškarjevo delo je po nekaj prilagoditvah revolucionarni stvarnosti po letu 1945 ostalo receptijska uspešnica,¹⁸ služilo pa je tudi za predlogo celovečernemu filmu in televizijski nadaljevanki.

Druga svetovna vojna je bila – podobno kot prva – za večino Slovencev spopad na trdnih tleh. Vendar pa ne gre spregledati, da sta se planetarna oborožena konflikta 20. stoletja za nekatere od njih odvijala na ladijskih palubah.¹⁹ Tudi pesniki v dneh, ko je bila na kocki usoda sveta, niso spregledali morja. Bilo jim je evokacija starih časov, ki so bili takoj po izbruhu sovražnosti potisnjeni v dovrš(e)ni preteklik, pa tudi naravna danost, katere moči presegajo človeške sile. To je v težkih časih pomenilo uteho v življenju, saj je sleherniku sporočalo, da so stiske, s katerimi se sooča, trenutne in zaradi tega tudi minljive, na svetu pa obstajajo tudi trajnosti. Morje je bilo zaradi svoje neizmernosti in dinamičnosti še posebej prikladno za artikulacijo tovrstnih sporočil.²⁰ To je pomembno za razumevanje *Balade o grehotni fregati*, ki je bila dokončana leta 1937, prvič pa je bila objavljena med drugo svetovno vojno (Golia 1942: 22–25).

16 Sirk je imel predhodnika v Antonu Perku, ki je upodobil viško bitko, v kateri je kontraadmiral Tegetthoff z manjšo avstrijsko floto premagal italijansko ladjevje. Pozneje je bil slikar, ki je luč sveta ugledal na enem od gradov pri Vranskem, tudi tajnik nadvojvodinje Štefanije, tj. vdove po prestolonasledniku Rudolfu.

17 To je bilo v soglasju z duhom časa. V slovenskem prostoru so mnogi menili, da najzanesljivejšo pot v prihodnost kažejo različne oblike solidarnosti oz. skupnega nastopa, zato je bil velik poudarek na združništvu. Značilno je slovenska politična emigracija, ki je nasprotovala komunističnemu kolektivizmu v Jugoslaviji, v Argentini poskrbela za ponatis nekoč cenjenih Vebrovih spisov o združništvu (prim. Veber 1979).

18 Seliškar, ki je leta 1943 odšel v partizane, je svojo pripoved za izdaje v času komunističnega režima ateiziral (prim. Svetina 2009: 15–30).

19 Med prvo svetovno vojno je prvi avstro-ogrski veliki admiral Anton Haus – sorodniško je bil povezan s soprogo Otona Župančiča; kot tak je posredno pomagal pesniku, da mu ni bilo treba obleči cesarske suknje – v javnosti uporabljal slovenščino; v najvišje poveljniške kroge se je prebil tudi Metod Koch. Leta 1941 je del jugoslovanskega vojnega ladjevja k zaveznikom popeljal poznejši kontraadmiral Ivan Kern.

20 V takšnih koordinatah se pojavlja tudi evokacija morja v znameniti Vercorsovi noveli *Le Silence de la mer*, ki je bila napisana leta 1941.

Slovenska književnost je do srede 20. stoletja zasedla praktično vsa nadstropja in prostore modernega življenja. Z množičnim izseljevanjem v dobi (pre)počasne modernizacije – industrializacija in urbanizacija preprosto nista dohajali tempa deagrarizacije – se je širila tudi prostorsko. Zaobsegla je celo izkušnjo življenja na zahodni poluti oz. južno od ekvatorja. Leta 1936 se je Pavel Golia, ki je bil eden od treh zastopnikov jugoslovanske kraljevine na 14. svetovnem kongresu PEN klubov v Buenos Airesu (Weibel - Richard 1937: 11), seznanil z latinskoameriško stvarnostjo; nanj je delovala umetniško pobudno, saj je vanjo nemudoma postavil dogajanje svoje *Balade o grehotni fregati*.²¹

Obsežna Golieva pesem, ki je skušala pri bralcu evocirati vtis argentinskega tanga, je verjetno prvo literarno pomembno slovensko besedilo, nad katerim so ob nastajanju bdele zvezde Južnega križa. Svetovljanski Golia, ki je imel za seboj pravcato odisejado v prvi svetovni vojni – leta 1915 je kot avstro-ogrski častnik prestopil na rusko stran in postal vojaški prostovoljec v bojih proti habsburški monarhiji, potem pa se je v viharju revolucije navdušil nad republiko Aleksandra Fjodoroviča Kerenskega ter zavračal boljševiško popuščanje militarizmu centralnih sil –, je v zase značilnem dekadentnem modusu upesnil zgodbo o preobrazbi lahkožive kupljive Venere v visokemu poslanstvu zvesto sestro Modesto. Za njene zapuščene stranke je to smrt, za pomoči potrebne pa nenadejani blagoslov. Tematsko drzno pesem o osebni izbiri med dobrim in zlim, ki jo je sklenil s poslanico,²² je posvetil Niči Hribar, soprogi svojega prijatelja Izidorja Cankarja.²³ Golia je v času transkontinentalnega potovanja na srečanje, ki je ostalo v zgodovini, nemara pa tudi v glavi slovenskega pesnika zapisano po razhajanjih med bojevito protinacističnim Emilom Ludwigom in za zgolj poudarjeno zvestobo splošnim svobodoljubnim načelom PEN-a zavzemajočim se Stefanom Zweigom,²⁴ napisal tudi melanholično-resignirano verzno meditacijo *Sred oceana* (Kalan 1951: 156).

---

21 Golieva pesem *Balada o grehotni fregati* je bila končana leta 1937 (Kalan 1951: 196), objavljena pa šele med drugo svetovno vojno. Njena objava je hudo razburila Otona Župančiča. Po drugi svetovni vojni je Golia napisal še nekaj besedil z baladno vsebino.

22 Poslanica je del tradicionalne balade; Golia je potem, ko so se zaradi izgube »razbrzdane kraljeve Evgenije Eve« ustrelili kapitan, ladijski poročnik in trije kadeti, zapisal: »Tak je konec te / oceanske balade. / Naj vam vnide v srce, / žene lepe in mlade!«

23 Ob prvi objavi pesmi je bilo posvetilo – zaradi delovanja cenzure presenetljivo – ohranjeno. Italijanske okupacijske oblasti očitno niso vedele, da gre za soprogo poslanika jugoslovanske kraljevske vlade, ki je bila v vojnem stanju s silami osi. Izidor Cankar, ki je bil pred drugo svetovno vojno diplomatski zastopnik srbsko-hrvaško-slovenske države v Argentini in Braziliji, je bil leta 1942 premeščen v Kanado, pozneje pa je postal celo minister.

24 Enajsti kongres PEN-a maja 1933 v Dubrovniku je nedvoumno obsodil dogajanja v nacionalsocialistični Nemčiji. K temu so znatno pripomogli slovenski pisatelji, ki jih je vodil Izidor Cankar. Ludwig je – povedano preprosto – zagovarjal zaostritev usmeritve mednarodnega PEN-a iz leta 1933. Na buenosaireškem kongresu je bil Zweig samo gost, njegov »protigravec« pa je bil delegat nemških emigrantskih piscev. Nasprotja med obema so prišla do izraza v diskusijah zunaj uradnega programa.

V območju osebnoizpovedne lirike je bil med drugo svetovno vojno najpomembnejši prispevek Alojza Gradnika. Eno svojih *Pesmi o Maji*, ki so ugledale luč sveta leta 1944, je čislani literarni veteran posvetil samorazvidevanju naslovne junakinje knjige ob soočenju z morjem. Njegovo besedilo je tenkočutna meditacija o dobrotnem ljubezenskem čustvovanju, ki presega človeške zmožnosti. Srce ni – kakor pri Ketteju – morje, temveč bi bilo mogoče reči kvečjemu obratno (kajpak s pristavkom, da gre zdaj za stvarnost in ne več njena imena, zaradi česar identiteta ni zamenljiva). Izgovarjalna instanca, ki jo je pesnik imenoval Maja – njegovi sodobniki so si razbijali glavo z njenim priimkom, ker so bili preveč pritlikavi in premalo pronicljivi, da bi znali verze dojemati poetično –, pravi:

Morje, o morje,
ni me še roka
moška skrunila,
nisem še soka
krvi točila
v čašo ljubezni
v uri netrezni. [...]

Morje, o morje,
o hrepenenje
moje, življenje
moje ti pravo,
v motno daljavo
zrem brez pokoja,
zrem te s solzami,
tam za gorami
kličeš me k sebi,
prišla bom k tebi,
spet me objelo,
spet me boš vzelo,
pljuskalo vame
boš, do omame
spet bom vsa tvoja. (Gradnik 2002: 177–179)

Nemara je pesnikova Maja prav ob morju najbolj samosvoja: kratkost verza odstopa od tipičnega Gradnikove forme, ki zaradi pogoste naštevalnosti potrebuje prostor. Knjiga, v katero so sicer vpisane številne aluzije na grozo podivjane planetarne vojne, je strašnost kataklizmične dobe pretanjeno poudarjala tudi s priklicevanjem normalnosti, ki po drugi strani – in to je bistveno ter na koncu koncev celo ohrabrujoče – sodi v višji bivanjski red,

kakor ga lahko kdajkoli ustvari (za)časna človekova (nes)pamet. Erotika kot tradicionalna tema lirike v takem okviru ni mogla umanjhati. Je pa globoko pomenljivo, da je njena občost izražena prek odnosa z morjem, ki je bilo s tem dokončno »homologizirano« v imaginariju slovenske literature.²⁵

Viri in literatura

- AŠKERC, Anton, 1901: Ivan Plantan. Potovanje na Severni rtič (kap). *Ljubljanski zvon* 21/5. 280.
- AŠKERC, Anton, 1908: *Jadranski biseri*. Ljubljana: L. Schwentner. 11–12.
- AŠKERC, Anton, 1909: Afroditia na Knidosu. *Akropolis in piramide*. Ljubljana: L. Schwentner. 141–142.
- CANKAR, Izidor, 1959: *Uvod v likovno umetnost*. Ljubljana: Slovenska matica.
- DI BIASE, Carmine G., 2013: *The Diary of Elio Smitz. Scenes from the World of Italo Svevo*. Kibworth Beauchamp: Trubadur Publishing. 13–14.
- GOLIA, Pavel, 1942: Balada o grehotni fregati. *Umetnost, literarna priloga Živa njiva* 1/2. 22–25.
- GRADNIK, Alojz, 2002: *Zbrano delo. Tretja knjiga*. Uredila Miran Hladnik, Tone Pretnar. Maribor: Litera. 177–179.
- GRAFENAUER, Ivan, 1966: *Slovensko-hrvaška ljudska pesem Marija in brodnik. Zmaga Kumer: Legendarna pesem o »Mariji in brodniku« z glasbenega vidika*. Ljubljana: SAZU.
- JURČIČ, Josip, 1888: *Josipa Jurčiča Zbrani spisi; VII. Zvezek*. Uredil Fran Levec. Ljubljana: Narodna tiskarna. 108.
- KALAN, Filip, 1951: Podatki o pesmih. Pavel Golia: *Izbrane pesmi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 196.
- KETTE, Dragotin, 1900: Adrija II. *Poezije*. Ljubljana: L. Schwentner. 115–122.
- KOSOVEL, Srečko, 1964: *Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 291.
- PREŠEREN, France, 1847: *Mornar. Poezije*. Ljubljana: Jožef Blaznik. 21–22.
- RIJAVEC, Andrej, 1979: *Slovenska glasbena dela*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 356.
- ROLLAND, Romain, 1954: *Jean Christophe III*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod. 217.
- SVETINA, Peter, 2009: Mladinska povest med meščanstvom in socializmom: dve zgodbi ene Bratovščine Sinjega galeba. *Jezik in slovstvo* 54/5. 15–30.
- TRSTENJAK, Davorin, 1864: Kelmorajn. *Slovenski glasnik* 7/2 (10. zvezek). 34–45.
- VEBER, France, 1979: *Zadružna misel*. Buenos Aires: Kreditna zadruga SLOGA.
- VILFAN, Sergij, 1994: Kmet v stoletjih fevdalizma. Jože Žontar (ur.): *Dokumenti slovenstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 81.
- WEIBEL - RICHARD, Roberto, 1937: *XIVe Congrès international des P. E. N. Clubs. Version française de R. Weibel - Richard*. Buenos Aires: P. E. N. Club de Buenos Aires. 11.
- ZANGGER, Fritz, 1933: *Künstlergäste. Ein Ausschnitt aus dem Kulturleben der deutschen Minderheit in Slowenien*. Celje: Celeja. 15–16.
- ŽUPANČIČ, Oton, 1904: Ob Kvarneru. *Čez plan*. Ljubljana: L. Schwentner. 89–90.
- ŽUPANČIČ, Oton, 1970: Porušeni most. *Dela V*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 196–198.

---

25 Nekaj podobnega bi mogli reči tudi za glasbo: Gradnikovo *Majo in morje* je uglasbil Demetrij Žebre (prim. Rijavec 1979: 356). Nedolgo zatem – leta 1949 – je Marjan Kozina napisal zadnji stavek svoje *Simfonije*, ki je nosil naslov *Proti morju* (prim. Rijavec 1979: 118).